KAPADOKYA’DA KÖŞK MİNARELER (*)

Minâre Arapça’daki “**menâr-menâre**” den değişerek dilimize yerleşmiş bir kelimedir. Kelime olarak nur saçan yer, ezan yeri, çerağ anlamına gelmektedir. [1] İslam öncesinde, gözetleme ve işaret kuleleri (fener gibi) için bu ad kullanılmaktaydı. [2] Dini mimaride; Müslümanları namaza çağırmak için, müezzinin ezan okuduğu, yüksek ve çoğu zaman ince, kule biçiminde, genellikle camilere bitişik inşa edilen yapılara minare denir.[2,3,5,6]

Çoğunlukla camilerle nadir olarak da medreselerle (Kahire Sultan Hasan ve Sivas Gök Medrese gibi) beraber yapılsalar da İslam Mimarisi tarihi boyunca tekil olarak inşa edildikleri de görülmüştür. [3,4,5]

İslam’ın yayıldığı geniş coğrafya içinde bölgesel ve yöresel yapı geleneklerinin etkisiyle minareler genellikle taş, tuğla ve ahşaptan yapılmış, gövdeleri ise silindirik, köşeli, düz, bezemeli, yivli ya da burma gibi farklı şekillerde olmuştur. [4]

İslam’ın ilk yıllarında ezanın yüksekçe bir yerden okunduğu bilinmektedir. Bugünkü anlamda ilk minare Emevi halifesi I. Muaviye döneminde (661-680) Mısır valisi olan Mesleme tarafından “**Amr Camisi**”nde (642) yaptırılmış, giderek minare camilerin asal öğelerinden biri olmuştur, her bölgede yöre mimarlığıyla uyumlu çözümler geliştirilmiştir. [2,4]

Önceden beri varolan kule şekilleri ve yerel malzemeler, ilk minarelerin biçimlenişini etkileyen önemli etmenlerdir. Araştırmacılar Akdeniz çevresinde genellikle deniz fenerlerinin, Suriye’de gözetleme ve mesken kulelerinin, İran’da kare ya da çokgen çan kulelerinin, Ortadoğu’da zigguratların, Doğu’da Hint zafer sütunlarının minarelere etkilerini bu yolla açıklamaktadırlar. [2]

Osmanlı dönemiyle birlikte klasikleşen bir yapım tekniği ve oranlarına kavuşan Türk Minareleri yukarıdan aşağıya doğru; **alem, petek, şerefe, gövde, pabuç ve kürsü** bölümlerinden oluşmaktadır. [2,3,4,5,8] Bununla birlikte gerek geniş Osmanlı coğrafyasında gerekse bugünkü Türkiye sınırları içinde bu olgunlaşmış minare yapısının yöresel ve kültürel etkilerle az ya da çok farklılıklar gösterdiği de gözlenmektedir. Hatta Klasik Osmanlı minare üslubunun, ülke genelinde taşra mimarisinin yerel özelliklerinin yitirilmesine de yol açacak şekilde ancak 20. yy. ile birlikte kesin bir tercihle kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Bunda; yöresel mimari geleneklerinin hızla terk edilmesi ve dini mimaride -ne kadar gerekli olduğu tartışılır biçimde- klasik Osmanlı dönemini esas alan bir üslup birliğine doğru gelişme eğilimi olmasının etkisi büyüktür.

Kapadokya bölgesinde **Köşk Minare** olarak adlandıra geldiğimiz, yöresel minare formu da ne yazık ki hiç kullanılmaz olmuş ve tamamen terkedilmiştir. Bölgemizi dolaşırken, birçok yerde rastladığımız, camilerimizi ve mescitlerimizi adeta bir biblo gibi süsleyen, bu yalın ve zarif minarelerin kökeni bir çoğumuz için bilinmeyen bir olgudur. Bölgedeki dini mimaride yöresel (**vernaküler**) karakteri en güzel ortaya koyan yapı unsuru kuşkusuz köşk minarelerdir. Yöresel cami ve mecsitlerin genelde sade bir biçimlenişe sahip olması köşk minareleri daha da ön plana çıkarmaktadır.

Resim 1 Nevşehir, Göreme'de Bahçeli Cami minaresi

Zelve ören yerinde dolaşırken terk edilmiş kiliseler arasında yerleşmiş Türk mahallesinde bulunan Cami ve köşk minaresiyle ilgili olarak zaman zaman yerli turistlerin, buranın eskiden bir kilise olabileceği ve minarenin de çan kulesi olduğunu yorumlamalarını duyunca üzülmüş, bazı geleneklerin terk edilmesinin, sonradan gelen kuşaklarda nasıl bir toplumsal hafıza kaybına yol açtığına şahit olmuştuk.

Resim 2 Eski Zelve köyünün yarı kayadan oyma camisi ve köşk minaresi

Kapadokya bölgesinin genelinde yaygın bir şekilde karşımıza çıkan bu yapı geleneği, başka yörelerde benzer örneklerine rastlansa da kendine özgü detaylarıyla adeta yöresel, belirleyici bir mimari unsur olmuştur. Kapadokya'nın en büyük tarihi yerleşimi olan Kayseri ve çevresinden başlayarak; yaygın biçimde Nevşehir, Ürgüp, Avanos, Gülşehir, Niğde, Aksaray'a kadar uzanan alanda bu tür minarelerin örneklerine rastlamak mümkündür. Kayseri yöresinde daha çok **Minber Minâre** olarak bilinmekte ve gerek Kayseri merkezinde gerekse yakın ilçe ve köylerinde sıkça karşılaşılmaktadır. Nevşehir ve çevresindekilerle tamamen aynı detay özelliklerini barındıran ortak bir geleneği temsil ederler.

Bölgede; Gülşehir Kızılkaya Köyündeki, **Karzaçay Hatun Camii** ya da Kayseri'deki **Gülük Camii** gibi 12 ve 13. yüzyıllarda Anadolu Selçuklularla başlayıp Beylikler ve Osmanlı dönemleri boyunca devam ederek, 20 yy. başlarına kadar uzanan süreçte köşk minareler yapıla gelmiştir.

Resim 3 Gülşehir Kızılkaya Karzaçay Hatun Camisi

Minber-minare kavramı aslında; köşk minarelerin kökenine de ışık tutmaktadır. Gerçekten de mimari geleneklerine yabancılaşmış biz yeni nesillerin ilk bakışta çan kulesine benzettiği bu köşk minareler cami minberlerinin basamaklarla çıkılan dört ayaklı ve külahlı köşk biçimindeki üst bölümleri ile büyük benzerlikler taşır. [8] Hatta birçok taş-oyma minberin üst kısmı, köşk minarelerle birebir örtüşür.

Eski dönemlerde özellikle sefere çıkmış orduların ve yolcuların namaz kılmaları için yapılmış kırsal alanlarda yer alan üzeri açık namazgâhların ezan okuma amaçlı olarak da kullanılan taş minberleri, bu köşk minareleri çağrıştırır.

Resim 4 Nevşehir Orta Bekdik Camii minaresi arka planda 1970'lerde yapılan klasik minarenin gövdesi görülüyor.

16.yy. Klasik Osmanlı Mimarisinde, özellikle İstanbul ve çevresindeki bazı **Sinan** yapısı camilerde **minber-minâre** adıyla köşk minârelere rastlanmaktadır.[7] Sinan'ın kendi adına yaptırdığı **Mimarbaşı Sinan Ağa Mescidi'nin** minber-minâresi ile, yine Sinan yapıları olan Karagümrük **Emir Ali Çelebi** ve Büyük Çekmece'deki **Sokollu Mehmet Paşa Mescidi'ndeki** minber-minareler, belki de Sinan'ın doğup yetiştiği coğrafyanın mimari izlerini İstanbul'a kadar bilinçli bir şekilde taşımış olabileceğine işaret etmektedir. Bu tür minarelerin İstanbul'daki sayılarının, özellikle mescit yapılarında olmak üzere hiç de az olmadığı ve çoğunun imar çalışmalarında, yol genişletmelerinde yitirildiği de bilinmektedir. [7] İstanbul örnekleri Kapadokya'dan hem malzeme kullanımı hem de form olarak farklı ve daha gelişmiş bir yapıya sahiptirler.

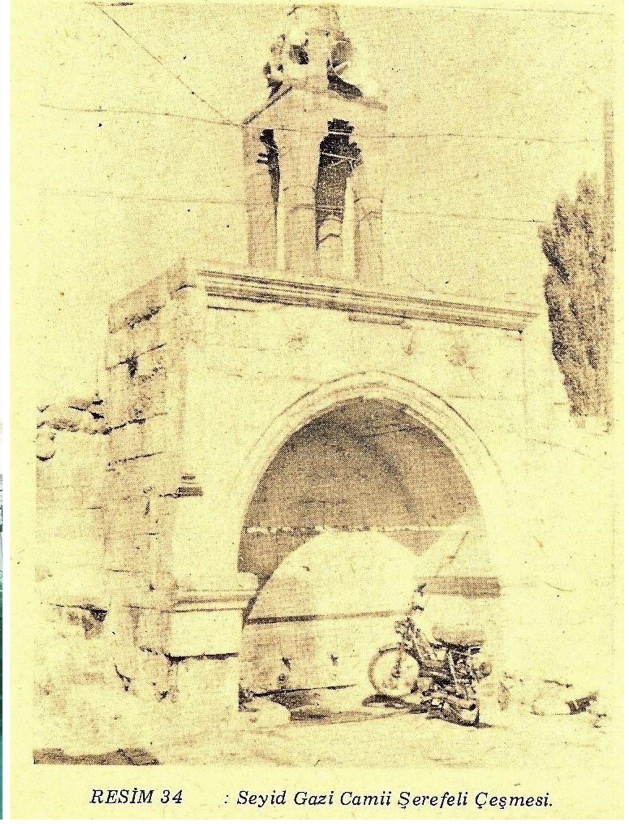
Resim 5 Göreme Aydınlı Camiinin son cemaat yerinin doğu köşesinde yükselen minaresi

Köşk Minareler, genellikle cami ve mescitlerin kuzeydeki giriş kısımlarına konumlandırılmışlardır. Çoğunlukla son cemaat revakının üzerinde yapının kuzeybatı ya da kuzeydoğu köşesi üzerinde yükselirler. Son cemaat yeri olmayan küçük camilerde yine aynı yönlerde cami beden duvarı üzerine yerleştirilmiş örnekler de vardır. (Göreme Bahçeli Camii, Ortahisar Alaaddin Camii gibi). En eski örneklerden biri olan **Karzaçay Hatun** Camisinde minare doğu duvarının orta kısmına yakın biçimde konumlanmıştır.

Taşkınpaşa Külliyesi'nin, (Resim 6) Karamanlı dönemine ait (14. yy.) camisinin giriş avlusunun batı duvarında yer alan taş basamaklarla çıkılan yüksekçe yerleştirilmiş köşk minaresinde olduğu gibi birçok örnekte köşk-minare avlu duvarının batı ya da doğusunda duvar üzerinde yerleşmiştir. Mustafapaşa'daki **Camii Kebir'de** sıra dışı şekilde köşk minare belki de meydana hâkim olmak amacıyla cami kütlesinin güneydoğu köşesinde yükselmektedir.

Kayseri'deki **Huand Hatun** camisinin taç kapısının simetri aksı üzerinde sonradan yapılmış (1726) köşk minaresi de yerleşim açısından özgün bir örnektir. Kayseri'de ayrıca camide yer alan çeşme üzerine (Kadı ve Seyitgazi Camileri çeşmeleri) yerleştirilmiş ve **Şerefeli Çeşme** olarak adlandırılan iki minber-minare örneği daha bulunmaktadır. [9]

Resim 6 Ürgüp Taşkınpaşa camii köşk minaresi *Resim 7 Kayseri'de Seyitgazi Camii çeşmesi minaresi* [9]

Genellikle dört yekpare taş sütun (bazı örneklerde altı sütun) üzerinde yükselen minarelerin yerleştikleri zeminden biraz yüksekçe bir kaideleri vardır. Kayseri'deki örneklerde rastladığımız altı sütunlu olanlarda kaide de altıgen biçimlidir. Kaide üzeri dışarı taşkın ve kimi zaman bezemeli, bir silme ile sonlanır.

Taş sütunların her birinin yalın profilli ya da bezemeli (baklava dilimli, bitkisel motifli) başlıkları vardır. Sütunlar genelde yuvarlak olmak üzere, dörtgen, sekizgen ve pahlı dörtgen biçiminde yapılmıştır. Çoğu örnekte sütunlar minare kaidesi üzerinde sütun kaidesi olmaksızın yükselir. Kayseri Çakalız Camisi'nde köşk minarenin sütunlarında geometrik bezemeler de bulunmaktadır.

Sütunların arasındaki küçük açıklıklar genellikle dört yönde kemer formunda oyulmuş taş lentolarla geçilmiştir. Bu lentolar genelde değişik biçimlerde bezemeli kaş kemerler olsalar da dilimli, basık ve sivri kemer biçiminde olanları da kullanılmıştır.

Kemerlerin hemen üzerinden geçen bir kalın bir silme ile bu bölüm sonlanmakta ve üzerindeki düzlemde değişik biçimlenişlere sahip genellikle taştan yapılmış külah kısmı bulunmaktadır. Külahlar, çoğunlukla kare piramit ya da narin bir sekiz köşeli prizma üzerinde yerleşen sekiz köşeli piramit şeklindedirler. İstanbul'daki örneklerde külahlar ahşap

üzeri kurşun kaplamalı şekilde klasik minarelere benzese de Kapadokya'da taş yalın olarak kullanılmıştır. Bu taş külahlar, malzeme farklılığı olsa dahi minber külahlarıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Külahların üzerinde ise tüm minarelerde rastladığımız metal alemler yer almaktadır.

1950'li yıllardan itibaren özellikle 70'li yıllarda köşk minarelerin yanlarına hızla klasik üslupta, taş ya da betondan bazen iki şerefeli, cami büyüklüğüyle çoğu zaman orantısız minareler yapılmaya başlanmıştır. (Resim 4, Resim 8) Bu yeni ve yüksek minareler kütlesel olarak eski köşk minareleri gölgede bırakmış ve yapı bütünlüğündeki cephe etkilerini olumsuz biçimde etkilemiştir.

Ayrıca birçok örnekte üzerlerine özensizce yerleştirilen hoparlör sistemleri ve kabloları, köşk minarelerin kendine özgü görüntüsünü bozan bir etki yaratmaktadır. Kapadokya bölgesinde irili-ufaklı hemen her yerleşimde sıklıkta karşılaşabileceğimiz köşk minarelerin bazı örneklerinden yazını sonuna eklenmiştir.

Resim 8 Göremede Gaferli Camii minaresi

Belki de Peygamber'in emri üzerine **Habeşli Bilal'in** yüksekçe bir yere çıkarak güzel sesiyle ilk ezanı okumasındaki sadeliği yansıtan **köşk ya da minber** minarelerimize umarız ki biz yeni kuşaklar daha korumacı bir tavırla yaklaşabilelim ve bu gösterişsiz ama zarif yapılardaki olgun "**ruh halini'** kavrayabilelim.

Faruk SAĞCAN
Y. MİMAR

Resim 9 Mustafapaşada'ki (Sinasos) Camii Kebir minaresi

Resim 10 Göreme Aydınlı camii minaresi

Resim 11 Göreme'de Halil Ağa camii minaresi

Resim 12 Ortahisar'da Abdioğlu Camii minaresi

Resim 13 Nevşehir Kale mahallesinde bir mescit minaresi

KAYNAKÇA

[**1**] **Osmanlıca-Türkçe, Ansiklopedik Lügat,** Ferit Devellioğlu, sayfa. 732

[**2**] **B. Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,** Milliyet Yayınları, Minare Maddesi sayfa 8195-96

[**3**] **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü,** sayfa 313-314 Doğan **Hasol** YEM Yayınları.

[**4**] **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi,** 2. cilt. Sayfa 1259. Ayla **Ödekan** YEM Yayınları

[**5**] **Anadolu Türk Mimarlığı İçin Görsel Sözlük,** Ayhan **Usta**, Gülay K. **Usta**, sayfa. 145

[**6**] **Dini Terimler Sözlüğü,** 2. cilt. Minare Maddesi, Türkiye Gazetesi Yayınları

[**7**] **Mimar Sinan,** Aptullah Kuran, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986

[**8**] **Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları,** F. Uluengin, B. Uluengin YEM Yayınları, İstanbul 2001

[**9**] **Kayseri Çeşmeleri,** Ömer Yörükoğlu, Ak Ofset, Kayseri 1987

(*) Bu makale '**Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisinin**' 6. Sayısında (Kasım 2006) yayınlanmıştır.